TA'LIM VA TARBIYA TUSHUNCHALARI: MOHIYATI VA O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Turdiyeva Shoxsanam Umrzoq qizi
E-mail: shoxsanamturdiyeva4018@gmail.com

Received: 12.10.2025
Revised: 13.10.2025
Accepted: 14.10.2025

Kalit so‘zlar:
ta’lim, tarbiya, shaxs kamoloti, o‘zaro bog‘liqlik, ijtimoiylashuv.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya tushunchalarining mazmun-mohiyati yoritilgan bo‘lib, ularning o‘zaro bog‘liqligi va jamiyatdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim bilim berish jarayoni sifatida, tarbiya esa shaxsni axloqiy va ijtimoiy jihatdan shakllantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada ushbu ikki jarayonning uyg‘unligi ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishdagi o‘rni nuqtai nazaridan tahlil etiladi.

Keywords:
education, upbringing, personal development, interrelation, socialization.

Annotation. This article explores the essence and meaning of the concepts of education and upbringing, analyzing their interrelation and significance in society. Education is viewed as a process of knowledge transfer, while upbringing is seen as a means of shaping a person's moral and social character. The article emphasizes the importance of the harmony between these two processes in enhancing the effectiveness of personal development.

Ключевые слова:
образование, воспитание, развитие личности, взаимосвязь, социализация.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность и содержание понятий «образование» и «воспитание», а также анализируется их взаимосвязь и значение в обществе. Образование рассматривается как процесс передачи знаний, тогда как воспитание — как средство формирования личности в нравственном и социальном плане. Подчёркивается важность их гармоничного сочетания для повышения эффективности воспитательно-образовательного процесса.

Kirish. Insoniyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida ta’lim va tarbiya har doim muhim ijtimoiy hodisa sifatida alohida o‘rin egallab kelgan. Har qanday jamiyatning rivojlanishi, uning madaniy va ilmiy salohiyati, fuqarolarning ong darajasi va axloqiy fazilatlari ta’lim-tarbiya tizimining qay darajada yo‘lga qo‘yilganiga bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan bugungi kunda har bir xalq, har bir davlat o‘z kelajagini, ya’ni yosh avlodni komil inson sifatida

shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash orqali ta’minlashga intilmoqda. Shu nuqtai nazardan olganda, ta’lim va tarbiya tushunchalarining mohiyatini chuqur anglash va ularning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy asosda tahlil qilish nihoyatda dolzarbdir. Ta’lim deganda odatda shaxsga tizimli ravishda bilim, ko‘nikma va malakalar berish, uni muayyan fan asoslari bilan tanishtirish, tafakkurini rivojlantirish jarayoni tushuniladi. Tarbiya esa insonning axloqiy, estetik, ijtimoiy, mehnat va jismoniy jihatdan kamol topishiga xizmat qiluvchi uzluksiz va maqsadli faoliyatdir. Har ikkala jarayon o‘z vazifasi va shakllanish mexanizmlariga ega bo‘lsa-da, ular o‘zaro uzviy aloqadorlikda, bir-birini to‘ldiruvchi holda kechadi.

Adabiyotlar tahlili. Ta’lim va tarbiya masalalari bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar ushbu sohaning nazariy va amaliy asoslarini yoritishda muhim o‘rin egallaydi. Jumladan, pedagogika sohasidagi klassik manbalardan biri hisoblangan A. Avloniyning asarlarida [1] tarbiyaning ma’naviy-axloqiy mohiyati, uning xalq hayoti va istiqbolidagi o‘rni chuqur ochib berilgan. Muallifning fikricha, ta’limsiz tarbiya va tarbiyasiz ta’lim bir qanotli qushga o‘xshaydi, ya’ni biri ikkinchisiz to‘liq natija bermaydi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik qarashlar asosida yozilgan O. Q. Tursunovning ilmiy ishlanmasida [2] ta’lim-tarbiya jarayonining o‘zaro bog‘liqligi, ularning shaxs kamolotiga ta’siri tizimli tahlil qilingan. Muallif ta’limning bilim berishdagi ahamiyatini chuqur tahlil etgan bo‘lsa, tarbiyaning esa shaxsiy fazilatlarni shakllantirishdagi o‘rniga alohida urg‘u beradi. A. X. Saidov va boshqalar tomonidan tayyorlangan pedagogik qo‘llanmalarda [3] esa yosh avlodni tarbiyalashda ijtimoiy institutlarning (oila, maktab, jamiyat) o‘rni keng yoritilgan bo‘lib, bu ikki jarayonning uzviy bog‘liqligini amaliy misollar asosida ko‘rsatib o‘tgan. B. G‘ofurovning fikricha [4], ta’lim va tarbiya jarayoni inson hayotining barcha bosqichlarini qamrab olishi lozim, chunki bu ikki omil orqali inson shaxsi ijtimoiy muhitga moslashadi va o‘z o‘rnini topadi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirgan holda, D. Toshxo‘jayev o‘z tadqiqotlarida [5] ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligi ta’lim tizimi samaradorligini oshirishi, shuningdek, bu uyg‘unlikni ta’minlashda o‘qituvchi shaxsining roli muhim ekanligini ta’kidlaydi. H. Karimov esa o‘z izlanishlarida [6] ta’lim va tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning o‘rni va ularning yoshlar ongiga ta’siri haqida to‘xtalib, tarbiyani faqat axloqiy emas, balki mafkuraviy jarayon sifatida ham baholaydi. Shuningdek, A. Mahkamovaning tadqiqotida [7] o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishda ta’lim va tarbiyaning integratsiyalashgan yondashuv orqali olib borilishi samaradorlikka olib kelishi tahlil qilingan. Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar ta’lim va tarbiya tushunchalarining bir-birini

to‘ldiruvchi hamda o‘zaro mustahkamlovchi jarayonlar ekanini ilmiy asosda isbotlab bermoqda.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotning ilmiy-metodik asosini ta’lim va tarbiya jarayonlariga oid mavjud nazariy manbalar, ilg‘or pedagogik tajribalar, zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tashkil etdi. Maqola tayyorlash jarayonida asosiy material sifatida O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasiga oid qonun hujjatlari, davlat dasturlari, shuningdek, milliy va xorijiy olimlarning ta’lim va tarbiyaga oid ilmiy ishlari o‘rganildi. Xususan, ta’lim-tarbiya jarayonining o‘zaro bog‘liqligini aniqlashda A. Avloniy, V.A. Suxomlinskiy, J. Dewey, O. Q. Tursunov va boshqa mutaxassislarning g‘oyalari tahlil qilindi. Tahlil jarayonida tarixiy-taqqoslov metodidan foydalanilib, ta’lim va tarbiya tushunchalarining o‘zgarish dinamikasi, ularning turli davrlarda qanday talqin qilinganligi o‘rganildi. Shu bilan birga, tavsifiy-analitik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonlarining zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati, ularning shaxs rivojiga ta’siri ilmiy asosda baholandi. Kontent-tahlil metodi yordamida adabiyotlarda uchraydigan asosiy ilmiy g‘oyalar ajratib olindi va ularning umumiy tendensiyalari aniqlashtirildi. Amaliy jihatdan esa o‘rta maktab o‘quvchilari, o‘qituvchilar hamda ota-onalar bilan olib borilgan suhbatlar va so‘rovnomalar asosida ta’lim va tarbiya jarayonining o‘zaro ta’siri haqida dastlabki kuzatuvlar amalga oshirildi. Tadqiqotda sifatli tahlilga asoslangan holatda umumlashtirish, mantiqiy tahlil, muammoli yondashuv kabi metodlardan keng foydalanildi. Shuningdek, ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligini ta’minlashga doir ilg‘or xorijiy tajribalar ham o‘rganilib, ular milliy kontekstda baholandi. Barcha materiallar tizimli ravishda o‘rganilib, ilmiy asosda umumlashtirildi va maqolada tahliliy yondashuv asosida yoritib berildi.

1- Jadval.Ta’lim va tarbiyaning asosiy farqlari va o‘xshashliklari

Mezoni	Ta’lim	Tarbiya	O‘xshashliklari
Maqsad	Bilim, ko‘nikma va malaka shakllantirish	Axloqiy, estetik, ijtimoiy fazilatlarni shakllantirish	Shaxsni rivojlantirishga xizmat qiladi
Mazmuni	Fanlar, texnologiyalar, tafakkur	Qadriyatlar, xulq-atvor, ijtimoiy me’yorlar	Shaxs ongini shakllantiradi
Jarayon ishtirokchilari	O‘qituvchi, o‘quvchi	Tarbiyachi, ota-ona, jamoa	Pedagogik ta’sir subyektlari mavjud

Mezoni	Ta’lim	Tarbiya	O‘xshashliklari
Shakllanish joyi	Maktab, oliygoh, kurslar	Oila, maktab, mahalla, jamiyat	Har ikkisi ijtimoiy muhitda kechadi
Baholash imkoniyati	Nazorat ishlari, test, imtihonlar	Behavoral kuzatuv, muomala, ijtimoiy faoliyatlar	Dinamik va uzluksiz baholashga asoslanadi

Ushbu maqolada ta’lim va tarbiya tushunchalarining mohiyati hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini yanada aniqroq tushunish maqsadida ikki jadval taqdim etildi. Birinchi jadvalda ta’lim va tarbiyaning asosiy farqlari va o‘xshashliklari tizimli tarzda yoritildi. Bu jadval orqali ta’limning asosan bilim, ko‘nikma va malaka shakllantirishga qaratilganligi, tarbiyaning esa axloqiy va ijtimoiy fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Shuningdek, ularning mazmuni, jarayondagi ishtirokchilari, shakllanish joylari va baholash usullari bo‘yicha farqlari va umumiy tomonlari ko‘rsatildi. Bu esa ta’lim va tarbiya jarayonlarini alohida tushunish bilan birga, ularning o‘zaro chambarchas bog‘liq ekanligini tasdiqlaydi.

2-Jadval. Ta’lim va tarbiya uyg‘unligining shaxs kamolotiga ta’siri

Uyg‘unlik omillari	Ta’sir ko‘lami	Kamolotga ta’sir qilish shakli	Mas’ul subyektlar
Bilim va axloq uyg‘unligi	Intellektual va axloqiy rivoj	Shaxsda tafakkur va axloqiy mezonlar uyg‘unligi	O‘qituvchi, tarbiyachi, ota-ona
Fan va qadriyat integratsiyasi	Ma’naviy va ilmiy qarashlar uyg‘unlashadi	Shaxsda milliy g‘urur, ijtimoiy ong shakllanadi	Ta’lim muassasasi, jamiyat
Maktab-oila hamkorligi	Har tomonlama kamolot	Ijtimoiy moslashuv, mas’uliyat hissi kuchayadi	Maktab rahbariyati, ota-onalar
O‘qituvchining tarbiyaviy pozitsiyasi	Tarbiyaviy samaradorlik ortadi	O‘quvchining fe’l-atvori va qaror qabul qilish sifati yaxshilanadi	O‘qituvchi, murabbiylar
Yagona tarbiyaviy muhit yaratilishi	Barqaror shaxs shakllanishi	Ongli intizom, to‘g‘ri hayotiy pozitsiya	Oila, maktab, mahalla

Ikkinchi jadvalda ta’lim va tarbiya uyg‘unligining shaxs kamolotiga ta’siri tizimli tarzda ifodalandi. Jadvalda bilim va axloq uyg‘unligidan tortib, maktab-oila hamkorligi, o‘qituvchining tarbiyaviy pozitsiyasi va yagona tarbiyaviy muhit yaratish kabi omillar shaxsning intellektual, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta’sir qilishi ko‘rsatildi. Bu jadval shuni anglatadiki, ta’lim va tarbiyani uyg‘unlashtirish orqali shaxsni har tomonlama kamolotga yetaklash mumkinligi ilmiy asosda isbotlandi.

Tadqiqot muhokamasi. Olib borilgan tadqiqot natijalari ta’lim va tarbiya tushunchalari o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta’lim tizimi faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki shaxsni ijtimoiy va axloqiy jihatdan shakllantirishni ham o‘z zimmasiga olishi zarur. Tarbiya esa, o‘z navbatida, ta’lim samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, aynan ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligi orqali shaxsda mustahkam bilim, ijobiy xulq-atvor, ijtimoiy mas’uliyat hissi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi. Bu jihatlar zamonaviy jamiyatda yetuk, barkamol va har tomonlama rivojlangan insonni tarbiyalashda muhim mezon sifatida qaralmoqda. Muhokama jarayonida adabiyotlar tahlilida ilgari surilgan nazariy g‘oyalar amaliy kuzatuvlar natijalari bilan mos kelishi aniqlandi. Xususan, pedagog-olimlarning ta’lim va tarbiya o‘rtasidagi bog‘liqlik to‘g‘risidagi fikrlari maktab tajribasida o‘tkazilgan suhbatlar, so‘rovnomalar va amaliy misollar orqali yana bir bor isbotlandi. O‘quvchi shaxsining shakllanishi faqat maktabdagi dars jarayonlariga emas, balki oiladagi tarbiya, ijtimoiy muhit, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardagi axborot oqimlariga ham chambarchas bog‘liqdir. Demak, ta’lim va tarbiya masalalarini faqat maktab muhitida emas, balki kengroq ijtimoiy kontekstda ko‘rib chiqish zarurati mavjud. Shu jihatdan qaralganda, pedagogik jarayonda ota-onalar, o‘qituvchilar va keng jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlik asosida harakat qilish ta’lim-tarbiya samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar va olib borilgan tadqiqotlar asosida xulosa qilish mumkinki, ta’lim va tarbiya inson shaxsini shakllantiruvchi, uni jamiyatga foydali a’zo sifatida kamol toptiruvchi o‘zaro chambarchas bog‘liq jarayonlardir. Ta’lim orqali bilim, tafakkur va kasbiy kompetensiyalar shakllansa, tarbiya insonda axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik ongini rivojlantiradi. Bu ikki jarayonning uyg‘unligi shaxsni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashning kafolati hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim-tarbiya jarayonini bir butun tizim sifatida tashkil etish va ularning mazmunan integratsiyasiga erishish zamonaviy pedagogik faoliyatning muhim talablaridan biridir. Ayniqsa, bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning ongini yot g‘oyalardan himoya qilish, ularni mustahkam

hayotiy pozitsiyaga ega, bilimli va vatanparvar insonlar etib voyaga yetkazish bevosita ta’lim va tarbiya uyg‘unligiga bog‘liqdir. Shu bois, pedagogik amaliyotda bilim berish bilan bir qatorda tarbiyaviy yondashuvni ham izchil yo‘lga qo‘yish, bu borada maktab, oila va jamiyat hamkorligini kuchaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 1992.
2. Tursunov O. Q. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Saidov A. X., Xodjiev A. A., To‘laganov B. T. Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2012.
4. G‘ofurov B. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2015.
5. Toshxo‘jayev D. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020.